

A horvátországi magyarok története (vázlatos áttekintés)*

Az évszázadok folyamán Horvátország területe mind északabbra és keletebbre tolódott. Ennek fő oka az oszmán-török előrenyomulás, az ezzel járó állandó háborúskodás, pusztulás, menekülés és az etnikai viszonyok megváltozása volt. A horvát állam a IX. században a Száva, Verbász-Vrba és Cetinje folyók, az Adriai-tenger által határolt tájakon, a mai Dalmácia és Bosznia-Hercegovina területén alakult ki.¹ A Száva–Dráva és Duna köze, gyér avar, szláv és germán népességével a frank birodalomhoz tartozott, míg a déli részeken bizánci, a tengeremelléken itáliai hatás érvényesült. A magyar honfoglalást követően a keleti részt a Szerémséggel² a Botond törzs szállja meg és népesíti be, így Kr. u. 908-tól a magyar államhoz tartozik. Az északnyugati, szláv-szlovén népességéről Szlavóniának nevezett terület hol horvát, hol magyar fennhatóság alatt áll: véglegesen Szent László foglalja el 1083-ban, megalapítja a zágrábi püspökséget, majd 1091-ben – az örökösödés jogán,³ horvát hívásra – bevonul az Unán és Kapelán túli területekre. Könyves Kálmánt 1102-ben Biograd-Tengerfőhírváron horvát királlyá koronázzák, és Horvátország-Szlavónia 800 éven át a magyar királyság széles körű autonómiával rendelkező társországa. Szlavóniában három vármegyét alakítottak ki, Zágrábot, Varasdót és Belovár Köröst. Egyházi szempontból a négy magyarországi – és túlnyomóan magyar többségű – Szerém, Valkó (Valpo), Pozsega és Verőce megyékkel együtt a kalocsai érsekséghez tartoztak.⁴ A 15–16. századi tömeges horvát beköltözés hatására kezdik Horvátországnak nevezni a három északnyugati vármegyét, (Modrus, Fiume-Rijekával és Lika-Krbavával együtt), s Szlavóniaként emlegetni az attól keletre fekvőket. A mohácsi csata után Szlavónia török megszállás alá került, és akkor kezdődött a szerbek betelepítése és a horvátországi határörvidék megszervezése. 1690 és 1871(–1881) között mindkét országrész területének nagyobbik

* A tanulmány első megjelenési helye: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből* című tanulmánykötetben. Bp., 1994, TLA Közép-Európa Intézet, 9–42. o.

hányadán (és Dél-Magyarországon, Erdélyben) szervezték meg a Török Birodalommal szemben a Bécsből igazgatott katonai határőrvidéket (Vojna Krajina, Militärgrenze), amelyben a többségükben szerb határőrök (graničari) kiváltságos helyzetet, mai szóhasználattal egyházi-kulturális autonómiát és részleges önkormányzatot élveztek. Mária Terézia 1746-ban a horvát bán fennhatósága alá rendelte a három keleti szlavóniai vármegyét, de 1848-ig követeket elküldtek a zágrábi száborba és a pozsonyi magyar országgyűlésre is. A horvát többségű Muraköz 1849 és 1861 között Horvátországhoz tartozott. Sem 1848–1849-ben, sem az 1868-as magyar–horvát kiegyezéssel nem valósult meg a horvátok régi álma, a Háromegy Királyság: Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesítése, mert az utóbbi osztrák tartomány maradt. A kiegyezés viszont teljes körű önkormányzatot (home rule) biztosított Horvát-Szlavónországnak, saját parlamenttel (sabor), hivatalos horvát nyelvvvel, saját egyházi és iskolaszervezettel, honvédséggel (domobranstvo). Ez az önállóság tette lehetővé a horvát (és szlovén) értelmiségiek által kidolgozott és népszerűsített „jugoszlávizmus”-t,⁵ a horvát–szerb közeledést, majd koalíciós kormányzást 1906-tól és a már korábban is érvényesülő magyar- és németellenes közhangulatot és hivatalos intézkedéseket.

Az 1918. december 1-jén kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság ismét csalódást okozott a horvátoknak: nem a nyugati hatalmak által is támogatott szövetségi államforma valósult meg, hanem a (katonai) erőviszonyoknak megfelelő szerb többségi uralom, amely különösen az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra évtizedében Jugoszláviát Belgrádból kormányzott Nagy-Szerbiává változtatta, ahol a kulcspozíciókat a tábornokoktól a falusi jegyzőig szerbekkel töltötték be. Az 1919 májusában stratégiai megfontolásokból Jugoszláviának ítélt baranyai háromszög addig Magyarország integráns része volt, ám a két világháború között a szerb Vajdasághoz tartozott, a Muraköz pedig Horvátországhoz. A mesterséges belső határokkal – és lehetőleg szerb többséggel – kialakított bánágok felszabdalták a horvátlakta területeket, így Dalmáciát ismét elszakították, és a Szerémséget a Duna-bánáshoz (Vajdaság + Észak-Szerbia) csatolták. 1939 augusztusában Cvetković miniszterelnök és Maček, a horvát Parasztpárt vezére megegyezett a horvát követelések egy részének teljesítéséről. A „Sporazum”-mal létrehozott Horvát Bánág a maihoz hasonló, ám lényegesen nagyobb területen jött létre. Ehhez csatolták hozzá 1941 áprilisában Bosznia-Hercegovinát és a Szerémséget (a vegyes lakosságú baranyai háromszög és a csaknem tisztán horvát Muraköz visszakerült Magyarországhoz).

A titói szövetségi államszervezetben Horvátország jelentős isztriai-dalmáciai területekkel bővült, és – az etnikai viszonyoknak többé-kevésbé megfelelően – megkapta Dél-Baranyát, de elvesztette a Szerémség valóban szerb többségűvé vált⁶ keleti kétharmadát.

Ez az állapot maradt fenn 1991 augusztusáig, amikor – a szövetségi hadsereg támogatásával – a lakosság alig 12%-át kitevő szerb népesség kikiáltotta a Knin-környéki és kelet-szlavóniai „Krajinák” függetlenségét, válaszul Horvátország (és Szlovénia) Jugoszláviából való, alkotmányban biztosított kiválására 1991 júniusában, és szerbiai szabadcsapatok közreműködésével véres harcokban (Vukovár ostroma, 1991. augusztus–november) konszolidálta hatalmát Horvátország területének egyharmadán, Dél-Baranyával együtt.

Szlavónia túlnyomórészt magyar népessége a 15. század végéig egyenletesen növekedett, szellemiekben és anyagiakban gyarapodva. A Valkó (Vuka) ingoványai nyújtottak menedéket a pogány magyaroknak, Koppány és Ajtony serege maradványainak – a kereszténység csak Szent László uralkodása idején vált általánossá. A magyar települések láncá Zimonytól Verőcéig húzódott. Ez a vidék viszonylag keveset szenvedett a mongoloktól, de a pestis, az Európát a 14. században végigpusztító „fekete halál” egész vidékeket tett néptelenné.⁷ Zsigmond és a Hunyadiak korában Dél-Magyarország, s benne a Szerémség volt a középkori magyar királyság legsűrűbben lakott, leggazdagabb (a római korra visszavezethető szőlőművelés), az európai szellemi áramlatokkal (humanizmus, huszitizmus) lépést tartó országrésze – itt készült az első magyar nyelvű bibliafordítás is.

A 15. század elejétől egyre több szerb és horvát költözik be e területre délről, akik kiveszik részüket a törökellenes harcokból (Fekete sereg, sajkások). Ekkor indul meg a magyar népesség sok évszázados jelenlétét bizonyító nagyszámú földrajzi név elszlávosítása; ezt a folyamatot a török hódoltság és a telepítések tették teljessé. Így lett – hogy csak a legismertebbeket említsük – Száva Szent Demeterből Sremska Mitrovica, Belcsényből Beočin, Újlakból Ilok, Erdővégből Erdevik, Erdődből Erdud, Monoszlóból Moslavina, Kamoncból Kamenica, Tardból Tordinci, Nekcséből Našice, Gerzencéből Garešnica, Apáthiból Opatovac, Csákból Čakovci, Rétfaluból Ritfala, Csapából Čepin, Rednekből Vrđnik, Kisasszonyfalvából Marinci és Eszékből Osijek.⁸

Az e tájon 170 évig tartó török uralom alatt különösen a török hadak felvonulási területén (eszéki híd, Dunamente), a felszabadító háborúk és a kuruc-labanc-rác, ide-oda hullámozó, kegyetlen pusztítással-égetéssel járó hadjáratok, az azoknál is több áldozatot követelő mocsárláz és pestisjárványok következményeként az őslakos magyarság csaknem teljesen eltűnt.⁹ Ez a tény közzismert, de az már nem, hogy Evlia Cselebi a 17. század derekán Eszéken mohamedán vallásra áttért őslakos magyarokat talált. Feltételezhető, hogy jelentős számú „renegát” élt Dályán-Dalj és Vukováron. Ezek vagy elpusztultak, vagy Bosznia-Hercegovinába menekültek.¹⁰

Az elnéptelenedett, elvadult vidékekre a délről beköltöző horvátok és szerbek mellé a királyi kamara és a földbirtokosok németeket, cseheket, szlovákokat, olaszokat telepítettek. Magyarokat nyilván nem, mert Fényes Elek 1840-ben

5151 magyar anyanyelvűről tudósít Horvát-Szlavónországban. Ez a szám meg-
egyezik a Valkó és a Dráva mocsarai védelmében az évszázadok viharait túlélő,
a 16. század közepe óta református magyar falvak: Kórógy, Szentlászló, Harasz-
ti és Rétfalu, valamint néhány vegyes etnikumú szerémi település (Bingula, Er-
dővég, Ürög, Maradék) magyarjainak lélekszámával.¹¹

Jelačićnak a magyarországi forradalommal szemben való fellépése, az azt
megelőző hangulatkeltés Szlavóniában is érezte hatását: Eszéken, ahol sere-
gének egyik dandárja gyülekezett, a sóosztásból kizárták a magyarokat, akik kö-
zül sokan, veszélyt érezve, a Dráván túlra, Magyarországra menekültek. A város
– jelentős részben német – polgársága kitarzott a forradalom, a magyar ügy mel-
lett a vár 1849 februárjában történt feladásáig. A szimpátiát Szlavónia-szer-
te fo-
kozta, hogy az Ozoránál fogságba esett 7500 katonát 1848. október 12-én szaba-
don engedték.¹²

A jobbágyfelszabadítás és a határőrvidék fokozatos „polgárosítása”, a ki-
egyezés után új lendületet kapó kapitalista fejlődés, polgárosodás teremtette meg
a feltételeket az Osztrák–Magyar Monarchia nagy és egységes munkaerőpiacá-
nak kialakulására, a gazdasági indíttatású – nem nemzeti célokat vagy elnem-
zetlenítést szolgáló! – tőke- és munkaerő-vándorláshoz. E nagy és pozitív hatású
folyamat részének tekinthetjük a magyaroknak főleg Szlavóniába való spontán
áttelepedését, nagybirtokokon, erdőgazdaságokban, üzemekben és a közlekedés-
ben (MÁV) való alkalmazását.¹³

A „társországok”-ba való levándorlásnak ugyanaz volt az indítéka, mint az
Amerikába, Romániába való kivándorlásnak: a magyarországi falvak szaporodó
népességének a nagybirtokrendszer és a földek elaprózódása miatt nem volt
megélhetése. A határőr szervezet felszámolása ugyanakkor egy ritka népességű,
elmaradott, de jó termelési adottságokkal rendelkező területet kapcsolt be az or-
szág/birodalom gazdasági életébe. A volt – túlnyomórészt szerb – határőrök
megkapták ugyan a földet, de mivel azt addig a gyors bomlásnak indult házkö-
zösségen (patriarchális nagycsalád, zadruha) belül a nők, gyerekek és öregek
művelték, hiányzott az új tulajdonosokból a termelési szakismeret, és főleg a
nehezebb földműves életmódra való hajlandóság.¹⁴ Ezért alacsony áron eladták
elhanyagolt földjeiket. Híre ment ennek a bácskai, baranyai, somogyi, zalai és
vasi falvakban, és tízezerszámra vándoroltak le a vállalkozó szellemű földnélkü-
liek és egykori kisgazdák.¹⁵

„A másik réteg a nagy uradalmak cselédsége. A rumai, rétfalui és nasicei gróf
Pejacsevich-uradalmak, a vukovári gróf Eltz, a nustári gróf Khuen s távolabb a
daruvári Tüköry-uradalmak mind magyar cselédséggel dolgoztattak. Ez a magyar
cselédség, ha egy kis vagyontát gyűjtött össze, a legközelebbi faluban házat vett,
földet vett, letelepedett. Így szívárgott be a szlavóniai magyarság az uradalmak
körül fekvő szerb és horvát falvakba.” Az ott lakók eleinte szívesen fogadták

a jövevényeket, mert „...általában magasabb életszínvonalat hoztak új hazájukba. Az őslakosság ma is elismeri, hogy tőlük tanulta meg a föld jobb megművelését és a kenyérsütést.”¹⁶ Később azonban, különösen Khuen-Héderváry bán magyarellen es érzelmeket felkorbácsoló kormányzata (1883–1903) idején és után a közhangulat a magyarok és németek ellen fordult, és hivatalosan is éreztették velük, hogy nemkívánatos, sőt gyűlölt idegenek: választójoguk nem volt sem az országos, sem a képviselő-testületi választásokon. Nem kaptak községi illetőséget, így iparűzési és bolt-engedélyt; kizárták őket a legelő- és erdőhasználatból, sőt sok helyen az iskolából, templomból és temetőből is.”¹⁷ Egyre szaporodtak a vagyonuk és életük ellen irányuló cselekedetek, főleg a szerb falvakban.¹⁸

A „...megbízható, munkabíró, kitartó és értelmes” magyar uradalmi cselédek¹⁹ leszármazottai adják „...az állami igazgatás alatt lévő birtokok munkásságának túlnyomó részét ma is” – írta a *Magyar Néplap* 1951-ben.”²⁰

A harmadik nagy csoport a főként fa- és élelmiszer-feldolgozó üzemek ipari munkássága volt. A belišcei Gutmann, a našicei Pejacsevich, majd Tanina Rt. gyáraiban, bányáiban, iparvasútjainál főleg német, magyar és cseh munkásokat, mérnököket és tisztviselőket alkalmaztak. Még inkább így volt ez a MÁV és a folyamhajózás esetében.

1900-ra a horvát-szlavónországi magyarok száma elérte a 90, a magyarul (is) beszélőké pedig a 130 ezret. A számbeli növekedés ellenére felgyorsult az asszimiláció: néhány református (10-12), uradalmi (15) és újonnan szervezett MÁV-iskolát (14) leszámítva a magyar gyerekek horvát vagy szerb iskolába jártak; a katolikus templomokban – néhány ritka kivételtől eltekintve²¹ – az istentisztelet nyelve a horvát volt. A magyarok nagy tömegei hozzászórtak ehhez; ha netán kértek magyar nyelvű prédikációt vagy elemi iskolát, azt rendszerint elutasították. A legtöbb családban a gyerekek inkább vagy már csak horvátul beszéltek, énekeltek, imádkoztak.

A század első éveiben már Budapesten is felfigyeltek erre, és felvetődött az a gondolat, hogy a maradékiak példáját követve, a szlavóniai magyarság megmaradásának egyetlen útja a református vallásra való áttérés lehet. Ezt azonban a református egyházi vezetők is elvetették, sőt éppen Antal Gábor ref. püspök javaslatára alakult meg 1904 áprilisában a Julián Egyesület. Célja a társországi magyarok, elsősorban katolikusok, anyanyelven történő elemi oktatása és művelődési életének megszervezése volt, iskola és könyvtár létesítésével, saját tanítóképzéssel Csáktornyán, Baján és Szabadkán. Tevékenységi köre később gazdasági segélyezéssel, hitelszövetkezetek kiépítésével bővült.²² A nehéz helyzetben, sokszor életveszedelemben dolgozó tanítók és tanítónők valódi missziós munkát végeztek: katolikus istentiszteleteket tartottak, analfabéta-tanfolyamokat, gazdasági és olvasó köröket szerveztek, színelőadásokat rendeztek. A szükséges anyagiakat a miniszterelnökség biztosította, amelynek államtitkára, gróf Klebelsberg

Kunó működtette az egyesületet, mint ügyvezető igazgató. Az egykorú és későbbi vádak ellenére a Julián Egyesület nem volt a magyarosítás eszköze. Ágoston Sándort idézve: „Nem a magyarosítás volt a célja, hanem (a) magyarok megtartása az elhorvátosítás évtizedek óta tartó, céltudatos munkájának megátlására.”²³

A MÁV-hoz hasonlóan²⁴ a Julián Egyesület is csak magyar anyanyelvű iskolások oktatását vállalta a horvát törvényeknek megfelelően, horvát tanfelügyelők ellenőrzésével. Előírta és megkövetelte a horvát nyelv eredményes oktatását és elsajátítását, s ezért lehetőleg magyarul és horvátul egyaránt tanítani tudókat alkalmazott. Ennek ellenére a horvát nacionalista lapok hecckampányt folytattak tevékenysége ellen, és különösen a katolikus papok és tanítók jártak elől a rossz példával.²⁵ Ilyen légkörben az önfeladás, az „önkéntes” asszimiláció már 100 évvel ezelőtt megkezdődött. Margitai egy „amerikás” magyart idéz, akinek a magatartása, állásfoglalása általánossá vált a szóránymagyarság körében az impériumváltás után: „Mi elsősorban emberek vagyunk, s ahol jobban megélünk, ott a hazánk. Amerikában semmi hasznát sem vettük a magyar nyelvnek, Horvátországban meg üldöznek is miatta. Gyermekeinkre nézve is jobb volna, ha horvát iskolába járnának” – hangzott el az „erőszakos magyarosítás” évtizedeiben, a magyar Szent Korona egyik országában...²⁶ Nyugat-Szlavóniában már akkor lehetett találni Molnár, Nagy, Szabó, Veréb nevű horvátokat.²⁷ A magyarok száma ilyen körülmények között is emelkedett, és 1910-re elérte a jól ismert 106 ezret. Ezt azonban korrigálnunk kell, mivel az akkori Horvátország nem egyezett meg az 1945–1991 közöttivel; ha az utóbbi területét vesszük alapul, akkor a magyar anyanyelvűek száma legkevesebb 128 ezer volt. Margitai közel 200 ezerről beszél, ami nyilvánvaló túlzás. Tény viszont, hogy a számlálóbiztosok horvátok voltak, akik községenként több száz magyart is horvátnak írtak be, s hogy a magyarul (is) beszélők száma meghaladta a 170 ezret.²⁸ 1914-re alig volt olyan település Szlavóniában, ahol ne éltek volna magyarok, legalább néhány család.

1914–1915-ben a Julián Egyesület 75 magyar tanítási nyelvű iskolát tartott fenn Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, 144 tanítóval és 8000 tanulóval. A 14 MÁV-iskolába több mint 5200 gyerek járt. 1913-ban 205 Julián-könyvtár működött (ebből 126 gazdasági jellegű népkönyvtár), 22 000 kötetes állománnyal és közel 12 000 beiratkozott olvasóval. A Szlavóniai Magyarok Naptára 27 000 példányban jelent meg. Egy szlavóniai lelkész református Képes Kalendáriumot szerkesztett. 3500 katolikus imakönyvet ingyen osztottak szét. „Az egyesület 3 hordozható vetítőkészülék felhasználásával főleg gazdasági témájú előadásokat szervezett, s ezeket esetenként tenyészállat, fajbaromfi és vetőmag-vásárlási akcióval kötötték össze.”²⁹

Az Országos Központi Hitelszövetkezet – az egyesülettel karöltve – csaknem minden olyan községben fiókot nyitott, ahol Julián-iskola volt; főügynöksége

Eszékről fogta össze ezek tevékenységét. Míg az előbbi a kisebb hiteligényeket elégítette ki, az 1912-ben létrehozott Szlavóniai Agrár Takarékpénztár hosszú lejáratú kölcsönöket folyósított, és nagybirtokok parcellázásával juttatta földhöz a magyar gazdákat Eszék, Danuvár, Našice és Ruma környékén.³⁰

Tágabb értelemben a Szlavóniai Magyar Újság is az egyesület célkitűzéseit szolgálta, és szintén miniszterelnökségi támogatással jelent meg Eszéken 1908 és 1918 között.

„A szlavóniai magyarság... társadalmi összetétele egyoldalú. Csaknem egészében parasztság. Hiányzik ipara, hiányzik középosztálya, s ez egyik fő oka annak, hogy a társországok politikai életében vezetők hiányában nem tud kellő súllyal fellépni...”³¹

Ilyen volt annak a magyarságnak a helyzete, amely 1918-ban egy még kíméletlenebb és erőszakosabb asszimilációs politikát folytató állam polgárává vált. Bekövetkezett az, amit Margitai előre látott: „Minden rendű és rangú horvát és szerb... ökölbesorított kezekkel várta, hogy mikor adják ki a jelszót, hogy kiverjék a faluból a magyar tanítót, és a magyar iskola felszerelését kiszorják az utcára...”³² Iskoláit, könyvtárait – a kevés református kivételével – bezárták, pénzintézeteit államosították. A hivatalnokokat, tanítókat és a lelkészek egy részét kiutasították. A nagybirtokokat felosztották, tulajdonosaik jórészt Magyarországra költöztek. A szétszórta élő paraszti tömegek vezetés, irányítás nélkül maradtak. A magyarok helyzetén mit sem könnyített, hogy az a horvát intelligencia is megízlelte az elnyomást, amely azt hirdette, hogy „...a magyar sok évszázad óta következetesen elnyomja, megrövidíti és kizsarolja a horvátot”.³³

Az 1920-as évek elején végrehajtott földreform nyíltan hirdetett célja a „szláv népelem”, elsősorban a szerbek gazdasági-politikai megerősítése volt. A nem szlávokat – különösen, ha azok nem rendelkeztek állampolgársággal, illetőséggel – eleve kizárták az igényjogosultak közül. S ha netán kaptak is 1-2 holdas házhelyet, nem mertek tiltakozni az őket ért sérelmek, az iskolák bezárása ellen, nehogy elvegyék azt a keveset is.³⁴

1940-ig a Vajdaságban – beleértve Dél-Baranyát is – és Szlavóniában több mint 200 telepés község(rész) épült, 13 ezer házzal, elsősorban dobrovoljacok, likai, boszniai és dél-szerbiai szerbek, valamint cmagorácok számára. A dobrovoljacokat – az I. világháborúban részt vevő szerb önkéntes katonákat és családjaikat – főként a határ menti körzetekben telepítették le, hogy szemmel és féken tartsák a megbízhatatlan magyar, német és horvát helybéli lakosságot. Szlavóniában 7200 dobrovoljac és 3700 déli telepés és optáns családot telepítettek le. Harasztriban pl. közel 700 holdat osztottak szét: a likaiak, hercegovinaiak 7-8, a magyarok 1-2 holdat kaptak.³⁵

A földreformnak nem az volt a legpusztítóbb hatása a jugoszláviai magyarság számára, hogy pár száz birtokostól elvették földjeik, gazdasági felszereléseik java

részét, hanem az, hogy mivel ezeknek a nagybirtokoknak a gépesítése igen alacsony volt (leszámítva néhány mintagazdaságot, mint pl. a bellyeit), azokat többségükben magyar uradalmi cselédek vagy kisbérlok művelték meg, így a földek szétosztása után ezek munkaalkalom és megélhetés nélkül maradtak. Behúzódtak a városokba, ahol a munkanélküliek számát szaporították, és gyökerelenné válva, könnyen feladták nemzetiségüket, átváltottak „államnyelv”-re.

Az életben maradás másik útja külföldre vezetett. Már akkor, a két háború között megjelenik a német- és franciaországi vendégmunka, és természetesen folytatódik a kivándorlás a tengeren túlra (USA, Dél-Amerika). Burgenlandhoz hasonlóan sok uradalmi cseléd visszaköltözött gazdája magyarországi birtokaira.³⁶

Mindez csak részben magyarázza, hogy az 1910-es 106 ezerből (4,1%) 1921-re 70 ezerre (2,7%) csökkent a horvátországi magyarok száma (változatlan határok mellett). Érthető módon leginkább a hatalomváltozással egzisztenciájában érintett városi lakosság (értelmiség, tisztviselők, állami alkalmazottak, vasutasok) változtatta meg hovatartozását, ha nem repatriált. Így 11 év alatt Zágráb, Varasd és Zimony magyarsága közel negyedére, Beócsiné felére, Eszéké háromötödére, a muraközi Belicáé tizedére csökkent, Bródból pedig csaknem eltűntek. A falusi népesség körében a fogyás nem ilyen nagy mértékű, de így is szinte megmagyarázhatatlan: Verőce megyében 14,1%-ról (34 000) 10,4%-ra (25 000); Pozsegában 6,2%-ról (16 500) 3,6%-ra (9300); Belovár-Körösben 4,3%-ról (14 200) 3,2%-ra (10 600) csökkent.

1910-ben 25 településen lakott ezernél több magyar: 1921-re ezek száma 12-re csökkent. A magyar népesség statisztikai visszaesésének egyik oka az ún. névelemzés volt: szláv(os) családi nevűeket a számlálóbiztosok szerb-horvát nemzetiségűnek írtak be, és gyermekeik csak államnyelvű iskolába járhattak, még akkor is, ha a család minden tagja magyarul beszélt.

Egyedi jelenség volt, hogy a bácskertes (Kupusina) kincstári uradalom felparcellázása miatt munkájukat veszített magyar agrárproletárok közül az 1920-as évek elején több százan áttelepültek Alsó (Donji) Miholjácra és környékére.³⁷

Egy 1926-ban kelt bizalmas jelentés megállapítása különösen érvényes volt Horvátországra: „...a jugoszláviai magyarság a tespedés, tehetetlenség, szervezetlenség, tájékozatlanság, széthúzás és visszavonás vigasztalan képét nyújtja.”³⁸

Ágoston Sándor, a jugoszláviai református egyház püspöke így összegzi a két világháború közötti időszakot: „Húsz esztendeig a szlavóniai magyarság körében síri csend uralkodott. (...) A magyar tanítás teljesen megszűnt. (...) Minden támasz nélkül maradt, s a református magyarságot kivéve (a magyarok egytized része – A. L.) senki sem törődött vele. Gyermekei horvát iskolába jártak, olvasni valókhöz nem jutott, szövetkezeti élete megszűnt, csupán a régi jogbizonytalanság maradt meg úgy, ahogy azelőtt volt. (...) A szlavóniai magyar (a) legtöbb községben nem taníttathatja a fiát sem iparosnak, sem kereskedőnek, mert nem

fog soha iparendélyt kapni. A községi életben nincs semmi joga. (...) Az első nemzedék, mely ideköltözött, már kihalóban van; a második, amely már itt született, s ma 40-50 éves, még tud magyarul, de éppoly jól tud horvátul is; a harmadik nemzedék, mely nemsokára átveszi a szerepet, már jobban beszél horvátul, mint magyarul.”³⁹

A közös elnyomás nem hozta közelebb a horvátokat és a magyarokat, bár az utóbbiak egyöntetűen a Radić–Maček vezette ellenzéki Horvát Parasztpártot támogatták, és a választásokon arra voksoltak. A jugoszláviai Magyar Párt működése lényegében a Vajdaságra korlátozódott; Horvátországban, Szlovéniában semmilyen befolyása nem volt. A vegyes falvakban a németekkel egyetértésben éltek, és gyakran közösen léptek fel iskola- és egyházi ügyekben, sőt sok német magyarnak vallotta magát. Ezt a jó viszonyt rontotta meg a Kulturbund fellépése, amely mindenütt igyekezett leválasztani és a Birodalom felé fordítani a „svábokat”. A horvátokkal, németekkel és csehekkel való együttélés természetes velejárója volt a vegyes házasságok általánossá válása és nyelvvesztés, mert a gyerekek már a családban sem hallottak magyar szót.⁴⁰

Általános volt a tapasztalat, hogy az „államnyelvű” elemi iskolák a magyar falvakban analfabétákat „termeltek”, mert a horvát, szerb és crnagorác tanítók nem tudtak s nem is akartak magyarul beszélni, a tanulók pedig évek alatt sem tanultak meg szerbül vagy horvátul.⁴¹

Magyar nyelvű középiskolai oktatás 1918 előtt sem volt Horvátországban. Az a kevés – jómódú polgári családokból származó – magyar diák, akinek sikerült leérettségizni a szerb/horvát tannyelvű gimnáziumokban, az impériumváltás után eleinte külföldi: magyar, osztrák és német egyetemekre iratkozott be. Amikor kiderült, hogy új hazájukban csak az államnyelvet ismerők tudnak elhelyezkedni, a magyar fiatalok elsősorban a zágrábi egyetemen és a szabadkai jogi fakultáson tanultak tovább.⁴² Zágrábban – ahol a legtöbb vajdasági diák is tanult – az 1931–1932-es tanévben 130 fővel megalakult a „Zagrebi Magyar Egyetemisták Kulturális Egyesülete”. Lehetőséget adott erre az egyre zsugorodó egyetemi autonómia és néhány Budapesten végzett, kivételesen magyarbarát professzor támogatása. Célkitűzései között szerepelt magyar diákmenza létrehozása, amely sok szegény hallgatónak ingyen ebédet biztosított, és így lehetővé tette tanulmányaik folytatását; egymás segítése anyagi és tanulmányi téren; saját könyvtár alapítása, napilapokkal, folyóiratokkal; magyar nyelvi és helyesírási tanfolyamok, irodalmi, történelmi és zenei előadások szervezése, saját zene- és énekkar létrehozása, kulturált szórakozási lehetőségek (teadélutánok, táncestélyek) biztosítása. 1940-ig 249 magyar fiatal szerzett egyetemi diplomát a horvát fővárosban; túlnyomó többségük a Vajdaságból jött, s oda is ment vissza.⁴³

A magyar katolikus falvakból több küldöttség ismételten kérte Aksamović diakovári (Djakovo) püspököt, hogy magyar papot küldjön hozzájuk, vagy

legalábbis engedje meg, hogy magyarul énekeljenek és imádkozzanak. A válasz minden esetben durva elutasítás volt, mire elhatározták: áttérnek az ókatolikus hitre, hogy anyanyelvüket használhassák. Ójankovácon ez 70 családnak sikerült, de hatósági közbelépésre az „átiratkozást” leállították. Hasonló volt a helyzet az 1930-as évek derekán Ivanovcin, Marincin és Opatovci-Apátiban is. Maradékon 20 család csatlakozott az ókatolikusokhoz, míg a többiek – elődeikhez hasonlóan – református hitre akartak térni.⁴⁴

Megkésve, a II. világháború előestéjén, létrejöhett a korlátozott autonómiával rendelkező Horvát Bánság, majd 1941 áprilisában az olasz és német befolyás alatt álló fasiszta Független Horvát Állam. A horvát függetlenedési folyamat alig hozott említésre méltó javulást a magyar kisebbség helyzetében. Légrád és a Muraköz ideiglenesen visszakerült Magyarországhoz, de az utóbbi – csaknem tisztán horvát lakosságú lévén – csak rontott a magyar–horvát államközi viszonyon, így áttételesen a horvátországi magyarok helyzetén is.

A Horvátbánsági (majd -országi) Magyar Közművelődési Közösség alapszabályát 1940 áprilisában hagyták jóvá, és 5 évig működött. A Julián Egyesület célkitűzéseit akarta folytatni: az ottani magyarság szellemi, erkölcsi és társadalmi kultúrájának ápolását, anyagi és társadalmi helyzetének javítását. Jugoszlávia felbomlásakor 14 helységben voltak szervezetei, Beočintól Bedenikig.⁴⁵

Az 1940. július 7-i báni rendelet legalább 30 kisebbségi tanköteles esetében lehetőséget adott „párhuzamos tagozat” indítására. Ennek ellenére egyetlen magyar iskola vagy osztály sem működött 1945-ig, jöllehet 30 helyen kérelmezték, és 7 magyar tanítási nyelvű iskola megnyitását a közoktatásügyi minisztérium is engedélyezte.⁴⁶ Iskolák hiányában a HMKK oktatási feladatokra is rákényszerült: vándortanítók járták a szórványokat, és gyerekeknek-felnőtteknek 2-3 hónapos írás-olvasás tanfolyamokat tartottak, előadásokkal a magyar történelemből; 1942-ben közel 100 ilyen tanfolyamot szerveztek. A helyi csoportok kisebb könyvtárakat kaptak, és ingyen osztogatták a „Horvátországi Magyarok Naptárát”. Asszonykörök (11) és ifjúsági szervezetek is alakultak, főleg a Szerémségben, de Eszéken és Bródban is. 1942-ben 800 fős ifjúsági táborozást rendeztek (a német többségű) Indiján, majd Donji-Miholjacson 300 résztvevővel.⁴⁷

Ágoston a szlavóniai magyarok rossz közérzetéről tudósított 1940-ben: nagyon sokan visszatelepedtek volna Magyarországra. Néhány év múlva ez részben be is következett: az egyre nagyobb területre kiterjedő partizánharc, a megtorló akciók már magyar áldozatokat is követeltek, és négy falu több mint 2000 lakosa előbb a szomszédos magyar falvakban, majd a barcsi táborban talált ideiglenes menedéket. 1944 tavaszán a menekültek ügyét államközi egyezmény kísérelte meg rendezni, de azon már túllépett a történelem.⁴⁸ 1944 október–novemberében szervezett és tömeges kényszerkitelepítés is történt: a verőcei, szlatinai, grubisno poljei és daruvári járásokból a partizánok néhány napos élelemmel,

kézben elvihető személyes holmikkal kényszerítették át a magyarokat a Dráván.⁴⁹

1943 augusztusában egy merőben más folyamat indult el a nyugat-szlavóniai, jelentős részben már asszimilálódott magyar szórványok körében: a Papuk és Bilogora aljában⁵⁰ megalakult a kommunisták vezette Petőfi zászlóalj, amely vajdasági (főleg bántási) kényszersorozott magyarokkal bővülve a jugoszláv hadsereg brigádjaként vett részt a harcokban, és szenvedett nagy veszteségeket különösen a batinai (Kiskőszeg) és a bolmani (Bolmány) ütközetekben. Ez, a felülről sugallt és mesterségesen életben tartott partizán-mítosz részeként, mintegy igazolásul szolgált a magyarság számára, hogy elfoglalhassa helyét a titói Jugoszlávia egyenjogú nemzetei és nemzetiségei között.

Addig azonban sok szenvedésen kellett keresztülmenniük. A Szerémségben és a Dráva mentén 1944 októberétől 1945 március-áprilisáig tartott az állóháború, a front ide-oda hullámozott. A horvátországi vegyes lakosságú településeken a bácska-bántásiakhoz hasonló tömeges megtorlásokról nem tudunk, de kisebb kilengések, egyéni bosszúk mindenütt előfordultak, így a Muraközben is. A vajdasági események, a Bukovinából áttelepített székelyek menekülése, és a legtöbb helyen velük együtt lakó németek kiirtása, haláltáborokba zárása sokkolta a magyarságot,⁵¹ amely joggal úgy érezte – különösen Baranyában –, hogy rá is ez a sors vár. A megfélemlített túlélők magyarságtudata megingott; nyilvános helyen, sőt már a családban sem mertek magyarul beszélni.⁵² Sok magyar is a táborokba került: a magyar és horvát hadseregbe behívottak,⁵³ vagy elég volt egy haragos feljelentése, hogy együttműködött „a fasiszta megszállók”-kal. Az 1948–1949-ben megromlott párt- és államközi viszony, Jugoszlávia kitaszítása a „népi demokratikus” államok sorából újabb alkalmat adott a horvát- és magyarellenos üldözésekre, a Rajk-per ottani megfelelőire. Az eszéki törvényszék 1950. március 10-én halálra ítélte 2 horvát és 2 magyar nevű „usztasa gonosztevőt”, akik „...a bellyei állami mezőgazdasági birtokon megkíséreltek 680 sertést megmérgezni. A háború alatt az ellenség fegyveres alakulatainak tagjai voltak...” Március 25-én Szabó János, egy másik állami gazdaság munkavezetője ült a vádlottak padján hasonló váddal, két társával. A háború alatt a Horthy-rezsim hívei voltak, a magyar fasiszta csendőrség szolgálatában álltak. Most Rákosi-ra és az SZKP-ra hivatkoztak. Azt terjesztették, hogy Baranyát Magyarországhoz csatolják, s hogy az országba visszatér a király. Ilyen koholt vádakkal bárkit perbe lehetett fogni, s az elérendő cél kettős volt: leszámolni az – ő szóhasználatukkal – „Szent István-i Magyarország” irrerenda és a szovjet típusú rendszer kommunista híveivel, megfélemlíteni a tömegeket, ébren tartani a fenyegetettség érzését.⁵⁴

Visszatérő téma a vallás- és egyházellenes hangulatkeltés, amely egyaránt irányult a horvát nemzettudathoz kötődő katolikus és a magyar nyelvű református egyház ellen.⁵⁵

A szlavóniai-baranyai magyarok mintegy 80%-a jómódú kis- és középparaszt, szőlőbirtokos volt, szép állatállománnyal. Angeli nyugat-szlavóniai felmérése szerint 382 családnak közel 4000 katasztrális hold földje volt, s közülük 175 családnak (46%) volt 10 holdnál nagyobb birtoka.⁵⁶

Ezt a tehetős réteget kényszerítették be 1949-től a termelőszövetkezetekbe, a szakitás után bár, de igazi sztálini módszerekkel.

Az 1949-ben megindított *Magyar Néplap*nak, és utódjának, a máig megjelenő *Magyar Képes Újságnak* egyik központi feladata volt – a mindenkori politikai irányvonalnak megfelelően – a szövetkezetek eredményeinek népszerűsítése, majd 1953 után a fájdalommentes visszaalakítás elősegítése. 1949 novemberében Kórógyon a magyarok 90, Szentlászlón 80%-a szövetkezeti tag, és eredményesen folyik a szervezés a baranyai falvakban is.⁵⁷

1950 márciusában a lap arról tudósít, hogy „...magyar nemzetiségű földmunkásoknak 70%-a, 20 földműves termelőszövetkezetet alakított, melyek között 16 tiszta magyar szövetkezet működik”.⁵⁸

Újgrác szövetkezeti faluban hihetetlen rend és tisztaság uralkodik, a szövetkezeti disznóólakban is.⁵⁹

A vörösmarti (Zmajevac) szövetkezet 1950 májusában Tito születésnapjára egy hordó „szürkebarát”-ot küldött. Az elnök ezt az alkalmat használta fel, hogy kijelentse: „Mi az önkéntességen alapuló szövetkezeti mozgalom alapján akarjuk megteremteni a falusi élet új típusát. (...) Senkinek sincs joga bárkit is kényszeríteni arra, hogy belépjen a szövetkezetbe...”⁶⁰

1951 nyarán már a nehézségek is nyilvánosságot kaptak: „Egyesek a beszolgáltatás elől szökve léptek be a szövetkezetbe. Itt pedig kihasználva a gyenge eredményeket, egyes kishitű emberekkel el akarják hitetni, hogy így kollektívan gazdálkodni lehetetlen, hogy a szövetkezet nem haladást jelent, hanem visszafejlődést...”⁶¹

Vörösmarton sok zavart okozott a tagosítás és az önkényeskedő, egyenlőtlen adókvetés, ami a beszolgáltatás mellett a szövetkezetbe kényszerítés másik fő eszköze volt. Az adóbehajtók éjjel is zaklatták a makacs ellenállókat.

Az év végére a nyugat-szlavóniai magyar községek: Bedenik, Nagypiszanica, Kreštelovac, Govedje Polje gazdáinak 80%-a belépett.⁶² A magyarok mindenütt lakossági arányukat meghaladóan képviseltették magukat a szövetkezetekben, hiszen rájuk kettős nyomás nehezedett. Így Csákon (Sremski Čakovci) a lakosság kétharmada, a szövetkezeti tagság 90%-a volt magyar.⁶³

1952 nyarán a vegyes lakosságú Bankovcin (Orahoviciai járás) már csak a magyarok voltak a szövetkezet tagjai. A bomlás már megindult; ennek ellenére az újság még a gépi művelés és műtrágyázás előnyeit hirdeti.⁶⁴ A karancsi (Karanac) szövetkezet kudarcát a tagok és a vezetőség széthúzásával, nemtörődömségével és munkakerülésével magyarázták.⁶⁵

Az 1953. május elsejei vezércikk már a szövetkezetek ésszerű felosztásáról, a munkanélküliség megjelenéséről szól, leszögezve, hogy a kilépni akarók nem a szocializmus ellenségei, és elítéli a velük szemben való adminisztratív fellépést. Helyesen állapítja meg, hogy a szőlőtermelésben -feldolgozásban és -értékesítésben a szövetkezeti forma sok előnnyel jár (azonos fajták, szabályszerű kezelés.) Ettől kezdve már a falusi munkaerő-felesleg kérdései és az egyéni gazdálkodókat segítő szaktanácsadás (belterjes földművelés, intenzív állattenyésztés, műtrágyák, növényvédő szerek, baromfibetegségek, permetezés, palántanevelés) töltik meg a mezőgazdasági rovatot.⁶⁶

1957 nyarán – 50 évi szolgálat után – leállt a 700 magyar munkást foglalkoztató, bellyei mezőgazdasági kombinát 130 km hosszú gazdasági vasútja. Az érvelés ismerős: elkészült a nagybirtokot behálózó útrendszer, és a pótkocsis tractörök korában nem lenne kifizetendő a sokmillió felújítás...⁶⁷

A horvátországi magyarok gazdasági helyzete viszonylag jó, de társadalmi rétegzettsége elmaradott és kedvezőtlen volt mindvégig. A falun maradtak többsége egyéni kistermelő volt; az ingázó „kétlakiak” jelentős hányada is a mezőgazdasággal-szőlőműveléssel-gyümölcstermesztéssel, állattenyésztéssel kapcsolatos tevékenységből (élelmiszer-feldolgozás) élt. Számottevő volt az erdészeten-fafeldolgozásban alkalmazottak és természetközeli tevékenységben (halászat, vízgazdálkodás, vadászat-természetvédelem) foglalkoztatottak aránya. A batina-bezdáni Duna-híd megépítése folytán a baranyai háromszög északkeleti része a Vajdaság, Zombor felé orientálódott: odajártak vásárolni, dolgozni, sőt át is költöztek. Az 1970-es években a magyarok egyötöde dolgozott a társadalmi (állami és szövetkezeti) szektorban; közülük 39% az iparban (Eszék, Dárda, Pélmonostor, Kiskőszeg, Vörösmart), és 31% a mezőgazdaság-erdészetenben (Bellye, Hercegszöllős-Kneževi Vinogradi).

Beruházás és fejlesztés híján⁶⁸ új munkahelyeket nem alakítottak ki, a paraszti életforma pedig nem volt vonzó a fiatalok számára. Így a közép- és felsőbb iskolákat végzett fiatalok nem tértek haza, hanem a városokba (Eszék, Zombor) költöztek, vagy Nyugat-Európában dolgoztak, s jelentős hányaduk ott is maradt. A németek kitelepítése után szerb-crnagorác többségüvé vált Pélmonostort, és a magyar többségét elvesztett, központi fekvésű Hercegszöllőst fejlesztették csupán. Az elhanyagolt, csökkenő népességű⁶⁹ magyar falvak helyzetét tovább rontotta a Pélmonostor–Vörösmart–Kiskőszeg vasútvonal megszüntetése 1966-ban.

A bellyei agráripari kombináttal sem volt minden rendben: a hal- és vadgazdaság egy körgát építésével Kopácsot (Kopačevo) megfosztotta a halászatától, pedig évszázadokon át főleg abból élt a falu; az ágazatot Belgrádból igazgatták (Tito kedvenc vadászterülete volt; később pénzes németeket és olaszokat láttak vendégül), és lehetőleg sem horvátokat, sem magyarokat nem alkalmaztak. A társadalmi szektorban foglalkoztatott magyarok szakképzettség szerinti megoszlása 1981-ben:

egyetemi		főiskolai		középiskolai		alacsonyabb	
377	6,1%	274	4,4%	1013	16,3%	260	4,2%

munkások:

magasan képzett		szakképzett		betanított és szakképzetlen	
288	4,6%	1688	27,1%	2320	37,3%

A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők aránya meghaladta a férfiakét; középiskolát kétszer annyi nő végzett, mint férfi.⁷⁰

1986-ban a községi (járás, város és környéke) képviselő-testületek 11 106 küldötte közül 179, 1,62% volt a nemzetiségi, közülük 57 magyar, amely megfelelt a népességen belüli arányuknak (0,6%). A baj az volt, hogy legkevesebben a társadalmi-politikai tanácsokban működtek, amelyek hatáskörébe tartozott a nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság gyakorlati megvalósítása.⁷¹

Horvátországra fokozottan érvényes az a megállapítás, hogy a szellemi-adminisztratív munkát végzők, irányító-hatalmi pozícióban lévők között és a tisztikarban a magyarok – de a horvátok is! – mélyen lakossági számarányuk alatt voltak képviselve. A sok helyütt befelé forduló, elmaradott településeken élő magyarok között minimális volt a párttagok száma – ez oka és következménye is volt a társadalomban betöltött alárendelt helyzetüknek, elesettségüknek.

A horvátországi viszonyokra jellemző az alábbi 1953-as történet. Szent-lászlón a Szocialista Szövetség (az ottani Hazafias Népfront – A. L.) közgyűlésén a szövetkezet egyik vezetője, Baranyi József hangot adott a falubeliek elégedetlenségének, hogy a csaknem tisztán magyarul lakta település 6 községi tisztviselője közül nincs egyetlen helybeli magyar sem, csak az elnök az. Pár nap múlva Maričić Duško anyakönyvvezető rátámadt, s kijelentette: „Megmutatjuk neked, hogy ezentúl nem 3 palačai (szomszédos szerb falu – A. L.) hivatalnok lesz a községben, hanem 7. Vedd tudomásul, hogy állásodból is ki fogunk tenni, és helyedre szerb nemzetiségű egyént teszünk.”⁷²

Míg Szerbiában (a Vajdaságban és Koszovóban), valamint Macedóniában szigorúan tiltották a nemzetiségi alapon történő, ún. vertikális szervezkedést, Horvátországban 1949. november 27-én megalakulhatott a Horvátországi Magyarok Szövetségének elődje, a Magyar Kultúr- és Közoktatásügyi Szövetség. Első és legfontosabb feladatának tartotta az anyanyelvi oktatás újjászervezését. Az 1945-ig (ismét) Magyarországhoz tartozott baranyai falvak kivételével mindezt előlről kellett kezdeni. Nem voltak sem tanítók, sem tankönyvek, és jó, ha a gyerekek tudtak valamit magyarul.

A legfelső szinten jóváhagyott irányelvek szerint mindazon községekben, ahol „...magyar népi kisebbség” él, és legalább húsz iskolaköteles gyermek van, magyar anyanyelvű iskola vagy iskolai tagozat nyílhat, ha ezt a szülők kérik a

járási közoktatási osztálytól. Volt olyan eset, mint Nagypiszanicán és Bedeniken, hogy a tanügyi hatóságok tanítót tudtak biztosítani, de tantermet és tanítólakást nem, s akkor a szülők saját erőből hozták rendbe az elhanyagolt épületeket, hogy megindulhasson a magyar nyelvű oktatás.⁷³

Több évbe tellett, amíg felismerték a kultúrszövetség vezetői, hogy csak úgy oldható meg a tanítókérdés, ha saját gyermekeik továbbtanulását segítik elő, akik majd visszatérnek szülőhelyükre. 1951-ben 8, 1957-ben 23 ösztöndíjasuk tanult tanítóképzőben a két vajdasági (Szabadka, Újvidék) és az 1954-ben 19 tanulóval megnyílt eszéki magyar tagozaton.⁷⁴ Ez a forma életképesnek és tartósnak bizonyult: a magyarországi ösztöndíjas továbbtanulási lehetőséggel bővülve az 1960-as évek második felétől ez biztosította a horvátországi magyar pedagógus-utánpótlást.

1955 tavaszától Jugoszláviában egyre inkább megfigyelhető egy – a szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv közeledéssel ellentétes irányú – keményebb, nacionalista irányvonal érvényesülése, amely az anyanyelvi oktatás ellen lép fel. Olvasói levelek és sugalmazott cikkek jelennek meg, amelyek a nemzetiségi nyelven való oktatás cél- és kilátástalanságát, a többségi nyelv tudásának társadalmi fontosságát és egyéni hasznát hangsúlyozzák.

Ugyanazok a funkcionáriusok, újságírók, pedagógusok és szülők, akik 3-4-5 évvel azelőtt az anyanyelvi oktatás fontosságát emelték ki, és mindent megtettek – anyagi áldozatokat is vállalva – a magyar iskolák újranyitásaért, az 1950-es évek második felétől azok leépítése és a kétnyelvű oktatás bevezetése-elterjesztése mellett kardoskodtak.

Végül is Horvátországban a magyar nyelven és nyelvet oktatásnak három típusa alakult ki és működött többé-kevésbé eredményesen 1991 nyaráig:

- magyar tannyelvű 8 osztályos iskolák (Laskó, [Lug] Vörösmart);
- kétnyelvű; ezen belül is elválik a kisköszegi modell: az első 4 osztály magyar tannyelvű, az 5–8. osztályokban minden tárgyat két nyelven tanítottak, mint Szlovéniában;⁷⁵

- hercegcsöllősi modell: a magyarországi nemzetiségi iskolák egy részéhez hasonlóan a tantárgyak felét magyarul, a másik felét horvátul tanították;

- horvát/szerb tannyelvű iskolákban ún. anyanyelvápoló órákat iktattak be.

Ez az oktatási forma híven követte a horvátországi magyarság területi elhelyezkedését és lakosságon belüli arányát; nagyjából egyharmad-egyharmad arányban;

- a baranyai községek egy részében 60%-ot meghaladó többséget alkottak;
- egyes baranyai településeken és Kelet-Szlavóniában számottevő kisebbségben éltek;
- mindenütt másutt szórvány-településeken.⁷⁶

A horvátországi magyar iskolahálózat, 1949–1984

Járás	Iskola-év	Iskolák	Osztályok	Tanítók	Tanulók
Pélmonostori (Baranya)	1949–50	10	15	20	796
	52–53	18	24	28	946
	67–68	12			945
	83–84	12			571
Eszék (járás+város: Rétfalu; *Dályhegy, Szentlászló)	1949–50	4	7	7	289
	52–53	6	8	8	315
	67–68*	2	4	–	63
	83–84*	2	–	–	35
Vinkovci (Kórogy)	1949–50	–	–	–	–
	52–53	1	1	1	27
	67–68	1	4	–	98
	83–84	1	1	–	89
Vukovári (Csák, Apáti)	1952–53	2	2	2	81
Verőcei- (Újgrác, Budakóc -kovac)	1952–53	2	2	2	50
Belovári (Bedenik, Nagypiszanica)	1952–53	2	2	2	65
Daruvári (Dezanovac)	1952–53	1	1	1	29
ÖSSZESEN	1949–50	14	22	27	1085
	52–53	32	40	44	1513
	67–68	15			1106
	83–84	15			695

Forrás: *Magyar Képes Újság*, 1952. november 16., 1957. április 1.

– Merki Ferenc: *A magyar tannyelvű iskolahálózat fejlődése*. HMSZ Évkönyv, 1. Eszék, 1979.

– Merki Ferenc: *A magyar nemzetiségi iskolahálózat fejlődése*. Uo. 6. 1984.

Az anyanyelvápoló tanfolyamokat az 1967–1968-as tanévtől kezdték megszervezni, részben az időközben megszűnt anyanyelvi oktatás pótlására.

25-30 iskolában heti 2-3 órában folyt a magyar nyelv és kultúra (hagyományok, dalok, táncok) tanítása 1000 körüli tanulólétszámmal (1974–1975: 1413, 1983–1984: 981, 1987–1988: 22 iskola 113 csoportjában 1100 tanulóval).

Az első kétnyelvű középiskolai tagozat 1969-ben nyílt a pélmonostori Középiskolai Központban; a 80-as években 15 tanulócsoporthban fémipari, mezőgazdasági, közgazdasági és pedagógiai tagozaton tanultak magyarul is. 1983–1984-ben a kétnyelvű oktatásban részt vevő tanulók száma 145, az anyanyelvápoló tanfolyamokra járóké 31 volt.

A művelődési tevékenység felélesztése 1949-ben könnyebben ment, és látványosabb eredményeket hozott. Hónapok alatt megalakultak az öntevékeny színjátszó csoportok, s túlnyomórészt népszínműveket (*Ludas Matyi*, *János vitéz*, *Liliomfi*, *A sárga csikó*, *A falu rossza*), de a szerb, a horvát és a világirodalom

klasszikus darabjait is játszották. Csaknem minden magyarulta faluban volt kultúregylet, 4-5-7 szakcsoporttal: színjátszókör (drámai) mellett népdal, ifjúsági (úttörő), tánczene, folklór, olvasóköri és népegyetemi szekcióval.

1950 elején már 83 magyar egyesület működött, ebből 62 kulturális, 12 vadászárság és 9 sport- és testnevelési egyesület.

1951. június 3-án rendezték meg „...a horvátországi magyarság fesztiválját Eszéken”, amelyen 13 egyesület 350 szereplője vett részt. Tagadhatatlan, hogy az 1950-es évek közepére a népszínműre épülő amatőr színjátszás elért lehetőségei és létjogosultsága határára, de addig egyértelműen pozitív szerepet játszott, különösen a szlavóniai szórványmagyarság kulturális életében: magyarul írni-olvasni már nem és sok esetben beszélni is csak törve tudó százak és ezrek kerültek aktív kapcsolatba anyanyelvükkel, s kialakuló nemzettudatuk is erőre kapott a népviselet, a piros-fehér-zöld pántlikák, sőt zászló láttán (mint a huszárok bevonulásánál, a *János vitézben* – ezt a jelenetet általában többször is meg kellett ismételni). Azt követően – felsőbb sugallatra – a kulturális munkában a súlypontot a politikamentes szórakozásról át kellett helyezni az ideologikusabb töltésű népművelésre, azon belül is a termelésben hasznosítható gyakorlati ismeretterjesztésre.

A két magyar nyelvű lapot már többször idéztük. A *Magyar Néplap* kezdetben kéthetente, majd hetente jelent meg, 1949 és 1951 között. Utódja a szintén Eszéken szerkesztett-nyomott *Magyar Képes Újság*, szintén hetilap. Példányszáma 1957-ben 10 000, a 80-as években 3000 volt.

Az eszéki rádió magyar adása már 1945-ben megindult, heti egynegyed órás szombat esti műsorokkal. 1949-ben már heti 3 alkalommal, 1950 szeptemberétől pedig a hét minden napján sugárzott magyar nyelvű műsort. A vukovári körzeti adó naponta mondott híreket a kisebbségek nyelvén, így magyarul is. A zágrábi tv havonta egy magyar nyelvű műsorral jelentkezett, amelyet az eszéki stúdió készített. A közkönyvtárakban 27, az iskolaiakban további 15 ezer magyar könyv várta az olvasókat. Az öntevékeny művelődési együttesek tevékenysége visszaesett. A HMSZ 1971-től központi tánccsoportot tartott fenn.

Az 1960-as évek közepétől Magyarországnak – Csehszlovákia mellett – Jugoszláviával sikerült megvalósítani a legkiterjedtebb és legsikeresebb politikai, gazdasági és kulturális együttműködést, amelynek egyik legnagyobb nyertese, haszonélvezője a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbség lett.⁷⁷ A határ menti együttműködés, a testvérmegyerék és -városok kapcsolatrendszere, az ún. kishatárforgalom pedig a határövezetekben élők nemzetiségi tudatának megerősítésére, az anyanyelv presztízsének visszanyerésére és az anyanemzettel való mindennapos és tömeges kapcsolattartásra volt kedvező hatással.⁷⁸ A Mohács–Pélmonostor, Pécs–Eszék, Barcs–Belovár, Somogy és Varasd között kialakult „testvéri” viszony legális lehetőséget biztosított a párt- és állami vezető

szervek többé-kevésbé formális delegációcseréi mellett a vállalatok, termelőszövetkezetek, oktatási és kulturális intézmények, sportcsapatok közötti együttműködésre. Így pl. pécsi oktatási intézmények biztosították a horvátországi magyar pedagógusok továbbképzését, és rendszeres szakmai segítséget nyújtottak; az 1949 után újjászervezett ottani magyar iskolai és közkönyvtárakat nagyrészt Magyarországról látták el, főként szakmai könyvanyaggal; a Janus Pannonius Múzeum segítette a magyar helytörténeti gyűjtemények, tájmúzeumok (Vörösmart) megszerzésében.⁷⁹ Az együttműködés egyik legutóbbi szép példája, hogy 1991 nyarán az eszéki egyetem könyvritkaságait Pécsre menekítették, és volt rektorát nevezték ki a Horvát Köztársaság első budapesti nagykövetének.

1991. június 21-én Szlovénia és Horvátország kinyilvánította függetlenségét, és ezzel lezárult egy történelmi korszak. Az új helyzet tragikus és visszafordíthatatlannak tűnő változásokat hozott a horvátországi magyarok életében. Az 1991 augusztusában megindított szerb fegyveres támadás után Kelet-Szlavónia és Baranya hadszínterré vált. A hadra fogható férfiak egy részét besorozták a horvát nemzeti gárdába, a polgári lakosság tekintélyes hányada, az elpusztított falvak és városok (Szentlászló, Vukovár) túlélői megfélemlítve a határon túlra vagy Horvátország biztonságosabb vidékeire menekültek. A Horvátországi Magyarok Szövetségének adatai szerint 1992 szeptemberében 12 ezer a külföldön, ebből 7 ezer a Magyarországon élők száma. Baranyából a magyarok több mint fele, kb. 5 ezer fő, a fiatalabbak és a férfiak voltak kénytelenek távozni. Eszék – a magyarság kulturális-gazdasági központja – és Vinkovci front-városokká váltak. Kelet-Szlavónia és Dél-Baranya a senki által el nem ismert úgynevezett „Krajinai Szerb Köztársaság” részévé vált, megszállt területté, ahol a félkatonai (csetnik) szervezetek garázdálkodása folytán megszűnt az élet- és vagyonbiztonság. Az ENSZ UNPROFOR „békefenntartó” – főként orosz és ukrán – erői szeme láttára kézigránátokat dobnak a nem szerbek (horvátok, magyarok, szlovákok) udvarára, belőnek házaik ablakán, és írásban szólítják fel őket a távozásra, mindenüket hátrahagyva. A területet elzárták természetes központjaitól, Eszéktől, Pécstől, Mohácstól és Zombortól: a magyar határon aknazárat létesítettek, a hidakon csak külön engedéllyel lehet átmenni. A magyar értelmiségi vezető réteg – pedagógusok, lelkészek, gazdasági szakemberek, a HMSZ és az 1990-ben alakult Horvátországi Magyar Néppárt vezetői – csaknem egésze elmenekült, és most Budapesten, Zágrábban, Pécsen és Mohácson próbál valamit tenni néptársaiért, felhívva a nemzetközi közvélemény figyelmét kétségbeejtő helyzetükre.⁸⁰

A jövő több mint kilátástalan: Horvátországnak sem katonai, sem egyéb eszközei nincsenek az elveszett területek visszafoglalására. Ha pedig megegyezik Szerbiával, szinte biztosra vehető, hogy a Dalmáciában (Zadar, Maslenica) és Nyugat-Krajinában (Knin) elérendő engedmények fejében kénytelen lesz lemon-

dani Kelet-Szlavónia nagy részéről és Dél-Baranyáról. Ezzel pedig bekövetkezhet a horvátországi magyarság teljes eltűnése, legkésőbb a jövő század első évtizedeiben, mert az elmenekültek nem tudnak vagy nem akarnak visszatérni, a középső és északnyugati területeken, vagy Isztriában és Dalmáciában szétszórta élő, szervezetlen és megrendült vagy már elveszett magyarságtudatú népesség képtelen lesz ellenállni az asszimilációs nyomásnak, minden szépen hangzó államközi és/vagy nemzetközi egyezmény ellenére.

(1994)

Jegyzetek

¹ Eredetileg ezt is Szlavóniának hívták; a függetlenség hosszabb-rövidebb időszakai bizánci, frank és német-római hűbéruralommal váltakoztak.

² A latin „Symium”-ból. Horvátul Srijem, szerbül Srem.

³ Zvonimir (Zelemér) horvát-dalmát fejedelem felesége I. Béla leánya, Ilona volt, Szent László testvére.

⁴ A középkori megyerendszer nem felelt meg a mainak; így Baranya és Somogy megyék jóval délebbre, a Dráván túl nyúltak és a pécsi, illetve veszprémi püspökséghez tartoztak. Valpó vármegyét később (1746) felosztották Verőce-Virovitica és Szerém között. Margitai József: *A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*. Bp. 1918. 386–88. o.

⁵ Előzménye a 19. század eleji illírismus, amelynek kifejlődéséhez a szlovén-dalmát területek időlegesen francia uralom alá kerülése is hozzájárult. Strossmayerék a Habsburgok alatt akarták egyesíteni a délszlávokat úgy, hogy a dualizmust osztrák-magyar- délszláv (horvát, szlovén, szerb) trialista rendszerre alakítják át – ezt a szlovén értelmiség is támogatta.

⁶ A németek kiirtása-kiűzése következtében.

⁷ Döme István: A szlavóniai magyarság. *Magyar Néplap*, (Osijek) 1951. II. 10.

⁸ A középkori okiratokban fennmaradt sok száz helységből és határrészből nyomtalanul eltűnt Ablakvölgye, Barázdafalva, Bereczkhegy, Alsó- és Felsőszentelek, Kakukvölgy, Malomhegy, Péterhegye, Tharnócza, Verespart, Ant, Arasz, Bática, Boza, Édesfalva, Filegvár, Diós, Györköm, Gyúdfalva, Ilkad, Kelemen, Kingefalva, Korpás, Lajkán, Lajnok, Lanka, Monyoród, Monyorós, Okosfalva, Tiszfénfalva, Újfalu, Varjas, Verőfény tulajdonosaikkal: az Anyás, Bangay, Barocsay, Bordahas, Bothos, Chegey, Csupor, Dersfy, Fánecs, Kengyel, Kórógyi, Monoky, Tharnóczay, Űsthy, Vízkövy családokkal együtt. Margitai: i. m. 16–18. o.; Ruh György: *Magyarok Horvátországban*. Pécs, é. n. (1942) 7–8. o. /Szociográfiai Értekezések Tára 4./; Bencze Sándor: *A szlavóniai szigetmagyarság történetéből*. Eszék, 1980. 167–168. o. /A Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve, 2./

⁹ Az 1697. és 1699. évi összeírások szerint – a ma is létezők mellett – a következő településeken éltek magyarok a Valkó és Dráva mentén: Besenc, Csapa, Dalmán, Kaporna, Kölgyes, Nagy- és Kisant, Lanka, Dopsza, Jakufalu, Mosony, Oroszi, Petres, Szarvas, Szánk, Váratka, Vörösed. – T. Smičiklas és J. Bösendorfer munkáit idézve Bencze: i. m. 169. o.

¹⁰ Uo. 169–172. o. Szigetváron pl. a mecset III. Károly uralkodása alatt még működött, és csak Mária Terézia rendeletére térítették át és/vagy üzték ki a nyilván magyar nyelvű muzulmánokat.

¹¹ Ruh: i. m. 6–8. o.

¹² Pécssett esküt tettek velük a királyra és a magyar alkotmányra, megfogadta, hogy „...a magyarok és horvátok közti testvéri és közös szabadságon és a nemzetiségek egységben tartásán alapuló szövetséget minden erőmből fenntartani szívesen és teljes erőmből igyekezem”. Dr. Füzes Miklós: *Baranya és Verőcze megye, Pécs és Eszék 1848/49-ben*. Eszék, 1988. 181, 185, 191. o. /HMSZ Évkönyve 10./

¹³ Természetesen korábban is volt kétirányú népmozgás. A Dél-Dunántúlról a pandúr, zsandár elől menekülőnek csak a Dráván kellett átjutni, és biztos menedéket talált. Ennek emlékei ma is élnek Újgrác-Novi Gradacon és Zsdála-Ždalán.

¹⁴ Addig ugyanis, mint csak katonai szolgálatra kötelezett szabad határőrök, kincstári javadalmazásban (ingyen élelmezés, só, fa, legelő) és adómentességben részesültek.

¹⁵ Szemléletesen ír erről Margitai: „A Szlavóniába és Belovár megyébe vásárra járó zalai, somogyi, baranyai és bácskai magyar gazdák meghallották, hogy beljebb a hegyeken túl, a vasúttól 40-50 km-nyire, 15, 20, 50 forint egy hold földnek az ára, s akinek 1000-2000 forintja van, az 20, 25 holdnyi birtokot és ráadásul tágas háztelket, házat és gazdasági épületeket is vehet. (...) Eladták a kisebb gazdák néhány hold földjüket s annak árán annyi földet vettek, amennyiről itthon álmodni sem mertek! Így lett a 2-3 holdas gazdából 20-30 holdas gazda. Jó lovakkal és szép marhával egyszerre több család, a testvér, sógor, koma, sőt volt rá eset, hogy a falunak a nagy része letelepedett; velük ment a falu kovácsa, csizmadiája, asztalos a más iparos is. Eleinte a határhoz közel történt a letelepedés, később jól értékesítvén a termőképesé tette földet, a bátrabbak és vállalkozóbbak lejjebb húzódtak. A kivándorolt magyar nép rendesen a saját szülővidékéhez hasonló vidéket választott új otthonul. A nagy-magyaralföldi nép Szerém megye rónáján, a zala- és somogy megyei nép Verőcze, Pozsega és Belovár megye lankás vidékén telepedett le. (...) A kapcsolt országokban való letelepedés négy főirányban és több főrajban történt.

Az egyik főirány a Dunán és Fruskagorán át Szerém megyének főleg a keleti részén (rumai és iregi járás), valamint e megye északnyugati részén (iloki, sidi és vukovári járás) és a megye délnyugati részén (zsupanjai járás) a Szávaig terjed. Itt főképp a bácskai magyarok találtak új otthonra.

A letelepedés másik főiránya a verőcemegyei. Ennek a letelepedésnek egyik főraja Verőce megye északkeleti részében, az északi járásban a magyarok által sok évszázad óta lakott vukamenti terület szomszédságában és lejjebb Diákovár-Djakovo vidékén terjedő síkságon telepedett le. A másik főraj a Drávától a Papuk-hegységig elterülő rónaságon a nasicei, szlatinai és donji-miholjáci járásban foglalt helyet. A harmadik főraj a Dráva- és Bilo-hegység közti síkságon, a verőcei járásban telepedett le. E főirányt főleg a Somogy, Győr és Baranya megyéből kivándorolt magyarok követték.

A harmadik főirány a pozsegamegyei. A főraj Szlavónia határát képező Ilova-folyó és a Papuk-hegység nyugati részéig terjedő, részben sík, részben lankás vidéken (a daruvári, pakráci és kisebb számban a novszkai járásban) telepedett le. Három kisebb raj szétszórva Újgradiska, Pozsega és Bród vidékén foglalt helyet. A negyedik főirány a belovár megyei. Az egyik főraj a Bilo hegységen át a Moszlavina- és Garics-hegységig vonult és a belovári járás síkságán, valamint a grubisnopoljei és garesnicai járás lankás vidékén, a másik főraj a Csázma-Lónya és Ilova folyók és a moszlavinai hegységek közti rónaságon telepedett le. Ezt, valamint a harmadik főirányt a Zala, Somogy, Vas és Tolna megyei magyarok választották.” I. m. 21–22. o.

„Tudok eseteket, hogy pénz sem kellett hozzá, hanem egy kabátért, egy kenyérért, egy üveg pálinkáért négy-öt hold földet vettek.” Ágoston Sándor: A szlavóniai magyarság és a Julián Egyesület. *Kalangya*, 1940/11. 478. o.

A magyarok számának növekedése Horvátországban, 1880–1910

	Magyar anyanyelvű	Láncindex	Magyarul is beszélő nem magyar	Ezek közül horvát-szerb német anyanyelvű	Magyar- országon született	Láncindex
Polgári népesség						
1880	41 417		21 559	10 076	9 737	82 864
1890	64 794	166,1	34 215	15 776	15 570	113 179
1900	90 180	131,1	47 421	23 916	20 112	130 917
1910	103 405	114,7	64 198	37 469	22 281	133 482
Összes népesség						
1900	90 781					
1910	105 948	116,7				

Összeállította: Katus László

¹⁶ Ágoston: i. m. 479. o.

„Nagy szerencse a népre – mondá egy elfogulatlan horvát ismerősöm – hogy a magyarok és németek közéjük jöttek! Azóta tud és akar a miénk is gazdálkodni, azóta lett szorgalmas és... jómódú.” Margitai: i. m. 145. o.

¹⁷ Egy Garešnica-környéki szerb faluban az iskolaszéki elnök kitiltotta a magyar gyerekeket az iskolából. Amikor a szülők összeállva felépítették a magyar iskolát, feljelentette őket, és a járási hatóság büntetést szabott ki engedély nélküli építkezésért. A magyar iskolák építésének engedélyezését éveken át halogatták vagy elutasították. Margitai: i. m. 24–25, 73, 87, 146. o.

¹⁸ Grubišno Polje-n a főszolgabíró puszkákat osztott ki a magyar gazdák között, hogy megvédhessék magukat. Osekovo nyugat-szlavóniai faluban 600 magyar telepedett le 1890 és 1893 között. A magyar iskoláért folytatott küzdelmüket vezető kovács ablakait beverték, a tanítót nyakon szúrták, majd rálöttek; a gazdák szőlőtöskéit kivágták. Más faluban a veteményeket húzgálták ki. Margitai: i. m. 47–48, 64, 76, 86–88. o.

¹⁹ Uo. 21. o.

²⁰ Döme I. idézett tanulmánya, II. 10.

²¹ Erdővégen a misék fele részben német, egynegyed-egynegyed részben magyar és „szláv” (horvát, cseh és szlovák) nyelvűek voltak, a lakossági aránynak megfelelően. Margitai: i. m. 61. o.

²² Ágoston: i. m. 480–481. o.

²³ Uo. 481. o.

²⁴ „A MÁV igazgatóság a horvát és szerb nyelvű vasúti örök s az... állandó vasúti munkások gyermekeire nézve nem tette kötelezővé a MÁV-iskolák látogatását (jóllehet 1907-től minden MÁV alkalmazottól megkövetelték a magyar nyelv ismeretét – A. L.), mert a horvát és szerb közönség... benne a gyermekei elmagyarosító szándékát látja.” Margitai: i. m. 44. o.

²⁵ Margitai, mint a Julián-iskolák egyesületi szakfelügyelője, évekig járta az országot és elborzasztó esetek egész soráról ír: a soti tanítót horvát kollegája agyonlőtte – mindössze 2 hónapot kapott, bár a szándékosság mindenki előtt ismert volt, amit a tanító ki-

jelentései, cikkei is alátámasztottak. Az ottani segédlelkész meg köszönés helyett megverte a gyerekeket, ha azok magyarul mondták neki a „Dicsértesség”-et, és kijelentette: vagy horvátok lesznek, vagy átüldözi őket a Dunán (62–65. o.). A Garešnica melletti Pašian-ban a két Julián-tanító maga főzött, mert a helybeli szerbek megfenyegették a kocsmárosnét: felgyújtják a házát, ha kosztolni meri őket, és megfelelő szállást sem tudtak szerezni, sőt állandó életveszélyben végezték munkájukat (71–72. o.). A vukovári iskolát fel is gyújtották (34. o.). A hittant magyarul is tanító Kanižka Iva-i plébános fegyverét is vitte, ha szerb falvakon vezetett keresztül az útja (77–78. o.). A herkócai (Hrtkovci) lelkészt megfenyegették: lehúzzák a szószekről, ha magyarul (is) prédikál (90. o.). Az általában 5–6000 bejáró és bentlakó tanulót ellátó MÁV-iskolák munkáját is minden eszközzel zavarni igyekeztek: így pl. a bródi és a zimony-zemuni tanítót és állomásfőnököt Strossmayer diakovári (Djakovo) püspök az egyházból kiközösítette, mert különvonaton vitték át Magyarországra gyónni a gyerekeket (miután a helybeli lelkészek a gyóntatásukat megtagadták), és magyar nyelvű hitoktatást kértek (13. o.)

²⁶ Uo. 156. o.

²⁷ Uo. 85. o. Az asszimiláció tényleges meglétét mutatják a statisztikai adatok is. 1900 és 1910 között a horvátországi magyarság természetes szaporulata 17 635 fő volt (évi átlagban 18,2 ezrelék!, a horvátoké és szerbeké csak 12 ezrelék), ehhez járult még a kb. 2000 főnyi bevándorlási többlet. A tényleges szaporulat viszont mindössze 13 000 fő volt. A disszimilációs veszteség tehát 10 év alatt több mint 6000-re tehető. Ez arányában kb. megfelel a szűkebb Magyarországon élő nem magyar népesség disszimilációs veszteségének. Katus László kiegészítése

²⁸ Margitai: i. m. 18–19. o.

²⁹ Bernics Ferenc: *Julián iskolák Horvátországban 1904–1918*. Eszék, 1988. 94–95. o. /HMSZ Évkönyve, 10./; *Tájékoztató a Julián-Egyesületről*. Bp. 1913. 9. o.

³⁰ Ágoston: i. m. 482. o.

³¹ *Tájékoztató...*, 11. o. Az idézet megállapítását némiképp korrigálni kell. Az 1910. évi népszámlálás szerint ugyanis a horvátországi magyaroknak csak 58%-a élt mezőgazdaságból (a napszámosokkal együtt is csak 62%-a), míg a horvátok és szerbek 82%-ának volt megélhetési forrása a mezőgazdaság. (A mezőgazdaságból élő magyarok 55%-a volt birtokos paraszt, 45%-a pedig cseléd és munkás.) A magyarok 18%-a iparból és kereskedelemből élt (ezek 43%-a volt önálló, a többi munkás) 11%-a pedig a közlekedésben, főleg az államvasutaknál volt foglalkoztatva. Az értelmiségi és magántisztviselői réteg valóban igen vékony volt. (2,5 %). Katus László kiegészítése.

³² Margitai: i. m. 259. o.

³³ Uo. 92–93. o.

³⁴ Harasztiban a magyar szülők nem merték kérelmezni a (református) magyar iskola visszaállítását, mert féltették juttatott földjeiket. Súlyos Páltól el is vették „agrár földjét”, mert gyermekét nem adta a szerb tanítási nyelvű állami iskolába. Deák Imre: *Hrastin-Haraszti (Szlavónia) község monográfiája*. 1937. augusztusi gyűjtés, 4–5. o.

³⁵ Uo. Dr. Szabados Mihály: *A horvátországi magyarság pusztulása*. (Kézirat.) 1987. 15. o.

³⁶ Angeli András: *Horvátországi magyar szórvány községek szociográfiai felmérése* 1941. 4. o. (Kreštelovac.)

³⁷ Kisebbségi Körlevél. Pécs, 1943/III.; Döme I.: i. m.

³⁸ Herczeg Ferenc hagyatéka – A Revíziós Liga iratai OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 2734/11. 268. o.

³⁹ Ágoston: i. m. 483–484. o.

⁴⁰ Sokolovacon a németek is aláírták a magyar elemi iskolát kérő beadványt, de a nagynémet agitáció hatására ezt visszavonták, így semmi nem lett belőle. Dežanovacon a magyarok csaknem teljesen beolvadtak az erősebb és szervezettebb cseh kisebbségbe. Angeli: i. m. 3., 13. o.

⁴¹ Szentlászlón 1937-ben a gyerekek „...járnak ugyan horvát iskolába, de még a felsőbb osztályban sem tudják, mit tanulnak. Teljesen szajkó módjára beszélnek anélkül, hogy a mondottak értelméről csak fogalmuk is lenne.” Štefanov tanfelügyelő megállapítását idézi Deák: i. m. 5. o.

Eszéken ugyanezt állapította meg.

⁴² Csuka János: *Kisebbségi sorsban*. Szabadka, 1941.

A magyar hallgatók száma:

	1920–21	1929–30	1936–37	1938–39
Zágráb	46	184	167	140
Szabadka	–	53	56	51

⁴³ A Zágrábban végzetek szakok szerinti megoszlása: katolikus lelkész: 75; jogász: 70; gyógyszerész: 53; orvos: 22; tanár: 11; mérnök: 9; zenetanár: 5; festőművész: 2; állatorvos és szobrász 1–1. Különösen nehéz helyzetben volt a magyar lelkész-utánpótlás: a horvátországi papi szemináriumok oktatási nyelve a latin és a horvát volt, és szigorúan tiltották-büntették, ha egymás között magyarul beszéltek; a protestáns teológusok csak külföldi teológiákon szerezhettek képesítést. Csuka: i. m. 10–12. o.; *Délvidéki Emlékkönyv*. Szerk. Gyimesi Jenő Balázs. 64–65. o.

⁴⁴ Deák: i. m.; Ivanovci, Stari Jankovci, Sremski Čakovci, Maradi-i monográfia, 1937. augusztus-szeptember.

⁴⁵ Ruh: i. m. 16. o.

⁴⁶ Összehasonlításképpen: a 145 ezres lélekszámú horvátországi német kisebbségnek 1943-ban 278 elemi iskolája volt, 21 413 tanulóval és 378 tanítóval; volt 5 polgári iskolája, 1 204 tanulóval és 18 tanárral; és volt 1 tanítóképzője, 199 tanulóval és 27 tanárral.

A magyar iskolák – hivatalos indokolás szerint – tanítóihiány miatt nem nyílhattak meg; a németekben birodalmi pedagógusok is oktathattak. A *STUD* 1944. április 9-i számában közölt adatokat idézi Szabados: i. m. 23. o.

⁴⁷ Uo. 24. o.

⁴⁸ Ágoston: i. m. 484. o. Vecsey János daruvári ref. lelkész írt a *Láthatárba* Cepidlak, Imšovci, Koreničani és Kutina lakóinak sorsáról; *STUD* 1944. október 14.; Szabados: i. m. 24–25. 39. o.

⁴⁹ 1945 tavaszán a barcsi, szigetvári és sásdi járásokban telepítették le őket, az elmenekült németek helyére. Közülük sokan később Nagyatádra költöztek. Eperjessy Ernő közlése.

⁵⁰ Grubišno Polje, Kreštelovac, Grbovac; az utóbbi kis hegyi falu 125 magyar családjából 57-en harcoltak, s közülük 32-en elesetek. *Magyar Képes Újság*, 1952. július 15.

⁵¹ A – főleg szerémségi – nagy németlakta települések, ahol arányuk elérte vagy meghaladta az egyharmadot (Eszék 11 ezer, Ruma 7 ezer, Indija 4800, Vinkovci 3100, Vukovár 3500, Erdővég 1500, Beška 1800, Djakovo 1300), magyarlakta falvakkal voltak körülvéve, s maguknak is jelentős magyar népessége volt: az 1910-es adatok szerint Eszéken 3700, Erdővégen, Indiján 1500–1500, Vukováron és Vinkovciban 1000 körül. Szabados: i. m. 71–72. o.

⁵² „Jugoszlávia nagyszerb hegemoniás csendőrmódszere és Pavelics usztasa terrorjától megfélemlített, s többé-kevésbé passzív magyarság”-ról ír a *Magyar Néplap*, de elismeri, hogy az anyanyelv elnémulásának „...mi magunk is okai vagyunk. Felelőtlen nemtörődomséggel szemléltük gyermekeink szellemi és érzés válságát, még segítettünk is nekik az élethez szükséges államnyelv elsajátításában... de ugyanakkor elhanyagoltuk kötelességünket, hogy anyanyelvünket is megőrizzék gyerekeink.”

⁵³ Huszonkét éves asszonyka... 5 éve házasság, 2 hónapig éltek együtt, és most férjét látogatta a „logor”-ban. A jellemteleneknek jól jön, hogy mindent a fasisztákra lehet kenni. *Zágrábi Magyar Újság*, 1945. november 1.

⁵⁴ A magyar sovíniszták „egészséges elemei” című cikk a *Magyar Néplap* 1950. május 18-i számában. Egy évvel később a kórógyi Kispalkó Jánost, Izsák Istvánt és 2 társukat ítélik börtönbüntetésre „diverzáns cselekedetek”-ért; a vádak között szerepelt, hogy Kispalkó Magyarországra, majd onnan viasszaszökött. *Magyar Néplap*, 1951. máj. 19.

⁵⁵ Olvashatunk a zágrábi „...papnevelők és papnövendékek terrorista csoportját”-ról, a horvát katolikus papok közreműködésével elkövetett rémtettekről a szerbek ellen, s mai utódjaikról, akik dalárda-szervezéssel, biliárd- és pingpongasztallal, teke- és kézilabdapályával csalogatják magukhoz az ifjúságot (Nagypiszanica), az üresen álló ójankováci (volt német evangélikus) templom átalakításáról kultúrotthonná, az iskolát háttérbe szorító sepei református paplacról. *Magyar Néplap*, 1951. június 9., szeptember 29.; *Magyar Képes Újság*, 1956. december 1.

⁵⁶ Angeli András: *Szociográfiai felmérés a horvátországi magyarok helyzetéről*. (Kézirattörredék.) 1941; Szabados: i. m. 27–28, 33. o.

⁵⁷ A Magyar Kultúr- és Közoktatásügyi Szövetség alakuló kongresszusán (1949. november 27.) elhangzott beszámolóiból. *Magyar Néplap*, 1949. november 29.

⁵⁸ *Magyar Néplap*, 1950. március 4.

⁵⁹ *Magyar Néplap*, 1951. április 14

⁶⁰ *Magyar Néplap*, 1950. június 1.

⁶¹ „Az ilyen lázító, elégedetlen tagokat el kell távolítani a közösség soraiból, hogy ne rombolják a többiek munkakedvét...” Uo. 1951. július 27.

⁶² Uo. november 17., 29. *Magyar Képes Újság*, 1952. szeptember 15.

⁶³ Uo. 1952. április 12.

⁶⁴ Uo. augusztus 1.

⁶⁵ Így fordulhatott elő, hogy a takarmánnyal saját állataikat etették, s hogy a 20 közös tehén napi átlagban 3 és fél liter tejet adott. *MKU*, 1953. március 1.

⁶⁶ *MKU*, 1953. július 1.; 1955. jan. 15.

⁶⁷ MKÚ 1957. június 15.

⁶⁸ Az országos átlagot 100-nak véve a pélmonostori járásban az egy főre eső nemzeti jövedelem értéke 121, a beruházásoké 86 volt 1977-ben; az elvonás tehát jelentős volt. Dr. Gábel András: *A jugoszláviai magyarlakta területek gazdasági helyzete.* (Kézirat.) 1980. 1–2. o.

⁶⁹

Lakosságszám	1957	1987	Iskolás gyerekek száma	1957	1987
Kisköszeg	2600	1600			
Darázs-Draž	2000	900		34	4
Nagybodolya-Podolje	1000	280		60	7

A 90%-ban magyar Nagybodolya helyzete a helyi tisztségviselők szerint is reménytelen volt, orvos, állatorvos, gyógyszerár, lelkész, posta, telefon és vasútállomás nélkül; a külvilággal az egyetlen kapcsolatot a napi 7 autóbuszjárat jelentette.

⁷⁰ SFRJ Savezni zavod za statistiku Popis stanovništva 1981 Beograd 1984 Tabela 097: Radnici prema narodnosti.

⁷¹ Troszt Sándor: *A Horvát Szocialista Köztársaság területén élő magyar nemzetiség helyzete...* (Kézirat.) 1986. 6. o.

⁷² *Magyar Képes Újság*, 1953. július 1.

⁷³ *Magyar Képes Újság*, 1950. október 18., december 15.

⁷⁴ *Magyar Képes Újság*, 1952. március 15., 1954. április 1.

⁷⁵ Attól eltérően a nem magyar anyanyelvűek számára nem kötelező a kétnyelvű oktatásban való részvétel – számukra horvát tagozat működik.

⁷⁶ Faragó Ferenc tanügyi tanácsos előadása Pécsen, 1989. szeptember 20-án.

⁷⁷ 1963-ban kulturális-tudományos együttműködési, 1965-ben idegenforgalmi egyezményt kötöttünk, a következő évben eltöröltük a vízumkényszert. A határátkelőhelyek számát 8-ról 13-ra emeltük; az utasforgalom 4 év alatt, 1968-ig, több mint tízszeresére nőtt, mindkét irányban meghaladva az egymillió főt évente, a 80-as évek második felében pedig túllépte a kétfélmilliót. Nagy szerepe volt ebben a kishatárforgalom bevezetésének (1965), amely gyakorlatilag korlátlan (évi 12) utazási lehetőséget biztosított a határ mindkét oldalán 20 km-es sávban élőknek; ezt a korlátozást egyik országban sem vették szigorúan: akadály nélkül lehetett Eszékre, Pécsre vagy Zágrábba utazni.

⁷⁸ A magyar–jugoszláv kulturális egyezmények megkötésekor a jugoszlávok mindig ragaszkodtak a paritáshoz, figyelmen kívül hagyva a nemzetiségek nagyban eltérő arányait. (Jugoszláviában közel 500 ezer magyar, Magyarországon a becslések-minősítések szerint is legfeljebb 100 ezer délszláv.) Mindkét országban élő kisebbség számára az egyetemi ösztöndíjas keret előbb 10-10, majd 12-12, a nyolcvanas években már 20-20 fő. Amíg Magyarországon a 20-as keretszámot a jelentkezések hiányában sohasem tudtuk kitölteni, Jugoszláviában a közel félmilliónyi magyarságnál mindig többszörös volt a jelentkezés. A Jugoszlávián belüli felosztás aránya: Vajdaság 12, a horvátországi magyarok 6, a szlovéniai magyarok 2 helyet kaptak évente. A horvátországi pályázatokat a

Horvátországi Magyarok Szövetsége hirdette meg és döntötte el. Magyarországon református teológusok is tanultak a Drávaszögből. (Eperjessy Ernő kiegészítése.)

⁷⁹ Arday Lajos: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása. In *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon... Politikai tanulmány*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1990. 185–187. o.

⁸⁰ *Hungarians in Croatia*. Compiled by the Democratic Association of Hungarians in Croatia, April 1993.

